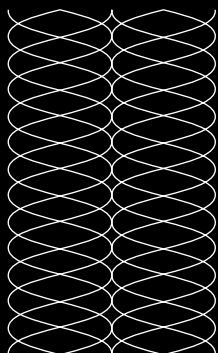
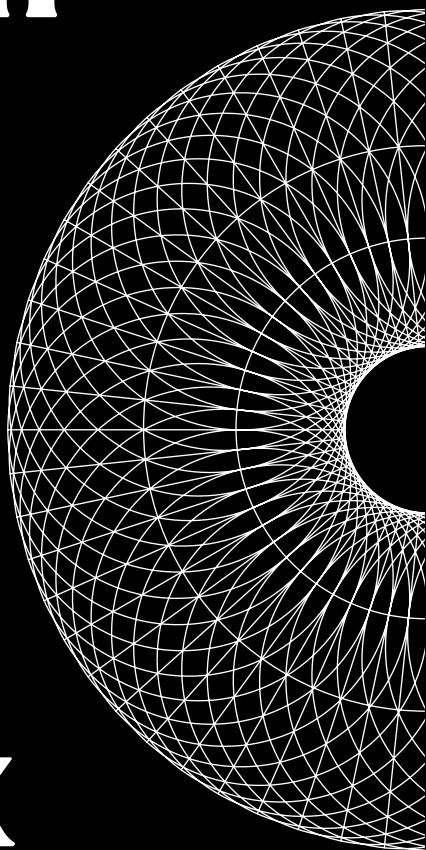

KAPITALEN BOK III

**KARL
MARX**

Fra 1850-åra til få år før sin død i 1883 arbeidet Marx på Kapitalen. Verket skulle bestå av flere bøker som til sammen utforsket alle sider av kapitalismen. Etter hvert blei det klart at han nok ikke fikk gjort ferdig mer enn den første boka. Den blei gitt ut i 1867. Det er denne boka som har hatt størst innflytelse på ettertida, og det er den de fleste mener når de snakker om Kapitalen av Marx.

Ved Marx' død forelå også andre og tredje bok som utkast. Dette stoffet blei redigert og utgitt av Engels. Andre bok kom ut for første gang i 1885, mens tredje bok kom i 1894. I forordet gjør han nærmere greie for arbeidet med å gjøre den trykkeklar.

Flere av temaene i tredje bok har skapt store teoretiske diskusjoner, både internt blant marxistene og eksternt. Det gjelder det såkalte transformasjonsproblemet, altså forvandlingen av merverdien til gjennomsnittsprofitt, spørsmålet om profitttratens tendens til å falle, og spørsmål knyttet til grunnrenta, som Marx behandler på nesten hundre sider.

21 av de 52 kapitlene i tredje bok har tidligere vært oversatt av Erling Falk i mellomkrigstida. Men hans oversettelse er her og der forkortet, uten at teksten varsler om det. Vår oversettelse følger den tyske utgava fra Dietz forlag uten å utelate noe, men de tyngste setningene kan vi ofte ha løst opp og omorganisert.

Vi har brukt fotnoter i den løpende teksten til å forklare eller kommentere framstillingen der hvor det kan være behov for det. Ikke alle lesere vil lese hele boka fra perm til perm, derfor har vi til en viss grad gitt samme opplysning i fotnoter på forskjellige steder.

Færre og færre nordmenn kan tysk. De fleste som har lest Marx, har derfor lest ham på engelsk. Men siden norsk ligger nærmere tysk enn engelsk, burde det være enklere å forstå en norsk enn en engelsk oversettelse. Det vil si om man godtar vår litt inkonsekvente samnorsk.

Med denne tredje boka fullfører Forlaget Rødt oversettelsen av Kapitalen til norsk. Første bok kom på norsk i fire bind på Forlaget Oktober i 1983. Fra 2015 foreligger den samlet til ett bind på samme forlag. Andre bok kom på Forlaget Rødt i 2017. Nå, i 2024, er Marx' hovedverk i sin helhet tilgjengelig på norsk for første gang.

Første bok av Kapitalen handlet om klasseforholdet mellom arbeid og kapital i produksjonen. Kapitalistenes profitt oppstår fordi arbeiderne skaper større verdier på en arbeidsdag enn det de får utbetalt i lønn. Dette kaller Marx merverdi. Men arbeiderne må selge arbeidskrafta si på denne måten, for de har ingen annen vare å selge, og produksjonsmidlene er helt i hendene på kapitalistene.

Andre bok framstiller kapitalens kretsløp. I første fase har kapitalen form av penger som brukes til å kjøpe inn det som trengs til produksjonen, dvs. arbeidskraft og produksjonsmidler. I neste fase blir arbeidskrafta og produksjonsmidlene brukt til å produsere varer, og i tredje fase blir de produserte varene solgt, slik at kapitalen igjen får form av penger.

I tredje bok viser Marx først hvordan konkurransen mellom kapitalistene fører til at merverdien, som avhenger av antallet arbeidere og graden av utbytting i hver bedrift, blir forvandlet til en gjennomsnittsprofitt, som tilfaller kapitalistene ikke etter hvor mange arbeidere de har, men etter hvor mye hver av dem har investert. Deretter behandler han profittratens tendens til å falle, før han behandler delingen mellom kapital investert i produksjonen og i handelen, oppdelingen av profitten i rente og eierinntekt, og forvandlingen av profitten på den beste jorda til grunnrente.

KAPITALEN

Karl Marx

KAPITALEN

TREDJE BOK:

DEN KAPITALISTISKE PRODUKSJONENS TOTALPROSESS

Oversatt av Harald Minken, Mathias Bismo og Torstein Dahle

Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie.
Dritter Band. Etter første opplag, Hamburg 1894, redigert av
Friedrich Engels. (Marx Engels Werke. Band 25, Dietz Verlag.)
Norsk oversettelse, Larvik 2024

Kapitalen bok 3
© Forlaget Rødt
Oversatt av Harald Minken, Mathias Bismo og Torstein Dahle

Omslag: Marte Teigen
Sats: Bøk Oslo AS
Font: Sabon 9,7/13,2
Papir: Munken Print White 70g 1.5

Grafisk produksjon: X-ide as, Fjellhamar

ISBN 978-82-8349-035-0
Boka er også utgitt som e-bok:
ISBN 978-82-8349-034-3

forlaget.marxisme.no

INNHold

Om oversettelsen	11
Engels' forord	14

Kapitalen

Tredje bok: Den kapitalistiske produksjonens totalprosess.....	35
--	----

Første avsnitt

Merverdiens forvandling til profitt og merverdiratens forvandling til profitttrate	36
1. kapittel: Kostpris og profitt	36
2. kapittel: Profittraten	50
3. kapittel: Profittratens forhold til merverdiraten	59
I. Konstant m' , variabel v/K	63
II. Variabel m'	74
4. kapittel: Omslagets innvirkning på profittraten	82
5. kapittel: Effektiv bruk av den konstante kapitalen	89
I. Allment	89
II. Besparelser i arbeidsforhold på arbeidernes bekostning	101
III. Effektivitet i energiproduksjon, kraftoverføring og bygninger	110
IV. Utnytting av avfall fra produksjonen	115
V. Kostnadsbesparelser gjennom oppfinnelser	118
6. kapittel: Virkninger av prisendringer	120
I. Svingninger i råstoffprisen. Den umiddelbare virkningen på profittraten	120
II. Verdistigning og verdifall, frigjøring og binding av kapital	125
III Generell illustrasjon: bomullskrisa 1861-1865	140
7. kapittel: Tilføyeser	156

Andre avsnitt

Forvandling av profitten til gjennomsnittsprofitt	160
8. kapittel: Ulik sammensetning av kapitalen i ulike produksjonsgreiner, og ulikheter i profittraten som følge av det	160
9. kapittel: Etablering av en generell profittrente (gjennomsnittsprofittrente) og omforming av vareverdiene til produksjonspriser	173
10. kapittel: Utjamning av den generelle profittrenten gjennom konkurransen. Markedspriser og markedsverdier. Merprofitt.	192
11. kapittel: Effekten av generelle variasjoner i lønningene på produksjonsprisene	221
12. kapittel: Supplerende bemerkninger	227
I. Årsaker til endringer i produksjonsprisen	227
II. Produksjonsprisen til varer med middels sammensetning	228
III. Grunnlaget for kapitalistens kompensasjon	230

Tredje avsnitt

Lova om profittrentens tendens til å falle	233
13. kapittel: Lova i seg sjøl	233
14. kapittel: Motvirkende krefter	257
1. Økt utbyttingsgrad	257
2. Arbeidslønna presses ned under verdien	261
3. Reduserte priser på den konstante kapitalens bestanddeler	261
4. Relativ overbefolkning	262
5. Utenrikshandel	263
6. Økt bruk av aksjekapital	267
15. kapittel: Utvikling av de indre motsigelsene i lova	268
1. Generelt	268
2. Konflikt mellom utvidelse av produksjonen og verdiøkning	275
3. Overflod av kapital ved overflod av befolkning	279
4. Tillegg	290

Fjerde avsnitt

Forvandling av varekapital og pengekapital til varehandelskapital og pengehandelskapital (kjøpmannskapital)	298
16. kapittel: Varehandelskapitalen	298
17. kapittel: Handelsprofitten	313
18. kapittel: Handelskapitalens omslag. Prisene	337
19. kapittel: Pengehandelskapitalen	351
20. kapittel: Fra kjøpmannskapitalens historie	359

Femte avsnitt

Delingen av profitten i rente og eierinntekt. Den rentebærende kapitalen.	374
21. kapittel: Den rentebærende kapitalen	374
22. kapittel: Oppdeling av profitten. Rentesatsen og dens «naturlige» nivå	395
23. kapittel: Rente og eierinntekt	407
24. kapittel: Rentebærende kapital som kapitalforholdets utvendige form	429
25. kapittel: Kreditt og fiktiv kapital	439
26. kapittel: Akkumulasjon av pengekapital. Innflytelsen på rentesatsen	458
27. kapittel: Kredittens rolle i den kapitalistiske produksjonen	483
28. kapittel: Omløpsmiddel og kapital. Tookes og Fullartons oppfatning	491
29. kapittel: Bankkapitalens bestanddeler	511
30. kapittel: Pengekapital og virkelig kapital – I	525
31. kapittel: Pengekapital og virkelig kapital – II	545
1. Forvandling fra penger til lånekapital	545
2. Forvandlingen fra kapital eller inntekt til penger som blir forvandlet til lånekapital	553
32. kapittel: Pengekapital og virkelig kapital – III	557
33. kapittel: Omløpsmidler under kredittsystemet	574
34. kapittel: Currency-prinsippet og den engelske banklovgivningen av 1844	604
35. kapittel: Edelmetall og vekslingskurs	624
1. Gullskattens bevegelse	624

II. Vekslingskursen	634
36. kapittel: Førkapitalistiske forhold	654

Sjette avsnitt

Merprofittens forvandling til grunnrente	676
37. kapittel: Innledning	676
38. kapittel: Differensialrenta generelt	704
39. kapittel: Differensialrentas første form (Differensialrente I)	714
40. kapittel: Differensialrentas andre form (Differensialrente II)	741
41. kapittel: Differensialrente II. Første tilfelle: konstant produksjonspris	753
42. kapittel: Differensialrente II – andre tilfelle: fallende produksjonspris	761
I. All tilleggskapital har samme produktivitet	761
II Når tilleggskapitalen har fallende produktivitet	769
III Når tilleggskapitalen har stigende produktivitet	770
43. kapittel: Differensialrente II – tredje tilfelle: Økende produksjonspris. Resultater.	777
44. kapittel: Differensialrente også på den dårligste jorda i drift	805
45. kapittel: Absolutt grunnrente	816
46. kapittel: Rente på byggegrunn, bergverksrente og pris på grunn	843
47. kapittel: Den kapitalistiske grunnrentas opprinnelse	853
I. Innledning	853
II. Arbeidsrenta	861
III. Produktrenta	866
IV Pengerenta	869
V. Delebruk og parselleiendom i jordbruket	875

Sjuende avsnitt

Inntekter og inntektskilder	889
48. kapittel: Treenhetsformelen	889
I	889
II	891
III	892
49. kapittel: Til analysen av produksjonsprosessen	909
50. kapittel: Konkurransens illusjoner	930
51. kapittel: Fordelingsforhold og produksjonsforhold	956
52. kapittel: Klassene	964
Tillegg og etterord til Kapitalens tredje bok	966
I. Verdilov og profittrate	967
II. Børsen	985
Registerdel	988
Litteraturliste	988
Mål og vekt	1014

Om oversettelsen

Dette er den første fullstendige oversettelsen av tredje bok av Kapitalen til norsk. Oversettelsen til Erling Falk og hans medarbeidere fra slutten av 1930-tallet dekket bare de 22 første av 52 kapitler.¹ Pax forlags utgave fra 1971 var redigert av Jon Elster og Einhart Lorentz og oversatt av Tom Rønnow. Den dekker også 22 kapitler, helt eller i utdrag.²

Oversettelsen vår bygger på Dietz forlags utgave fra 1969, som igjen bygger på den originale utgava fra 1894. Den var satt sammen av Marx' nære medarbeider Friedrich Engels med utgangspunkt i manuskripter Marx skrev i perioden 1864-65, altså før den endelige versjonen av Kapitalens første bok ble offentliggjort.

Marx' originale manuskripter ble først gjort tilgjengelige på originalspråket i 1992,³ og i engelsk oversettelse i 2016.⁴ Når vi likevel har valgt å forholde oss til utgava fra 1894, er det hovedsakelig fordi Engels faktisk klarte å skape et konsistent og helhetlig verk av Marx' disposisjon og utkastene hans til de fleste kapitlene. Det er dette verket som har satt så dype spor etter seg i marxistisk forskning, publisering og diskusjoner i over hundre år, og som fortsatt vil kunne gjøre det.

Mye av den tredje boka fortjener grundigere lesning enn det vi i Norge har gjort til nå. Et eksempel som er særlig aktuelt i disse dager er grunnrenta, som Marx behandler mye mer nøyaktig og detaljert enn forløperne Adam Smith og Ricardo. Et helt avsnitt

1) Fram forlag 1938/39

2) Karl Marx: Verker i utvalg, del 6 og 7. Pax forlag.

3) *Marx/Engels Gesamtausgabe* zweite Abteilung, Band 4.2.

4) *Marx, Economic Manuscript of 1864-65*, Brill 2016.

på omtrent 200 sider i tredje bok handler om den. Det aller meste av dette er utelatt i eksisterende norske oversettelser.

*

Rett etter at forlaget Rødt ga ut andre bok av Kapitalen i slutten av 2017, tok Erik Ness i forlaget initiativ til å danne en gruppe som kunne oversette tredje bok. Gruppa blei bestående av Hallvard Berge, Mathias Bismo, Torstein Dahle, Oscar Dybendahl, Harald Minken og Terje Valen. Vi brukte god tid til å begynne med til å avklare hvordan vi ville gjøre det, før vi delte arbeidet mellom oss. Alle i denne gruppa har dermed bidratt med førsteutkast til ett eller flere kapitler. Den endelige gjennomgangen av alle kapitlene er foretatt av Minken, Bismo og Dahle i fellesskap. Dermed er det de som føres opp som oversettere av boka.

Forlaget Rødt ved Erik Ness har hele tida fulgt arbeidet tett.

*

Ved vanskelige punkter i oversettelsen har vi som regel hatt nytte av å konsultere den danske⁵ og den svenske⁶ oversettelsen, og ikke minst to av de engelske.⁷ Stein Rafoss og Dag Johnsen gikk på et tidlig tidspunkt gjennom noen av kapitlene og ga oss både råd og oppmuntring. Uten deres kommentarer ville vi nok ikke våget å omskrive kompliserte setninger og avsnitt i den grad som vi har gjort. Men alle steder hvor oversettelsen er feil eller har blitt for fri, er naturligvis vårt ansvar aleine.

Vi har ikke laget noen lengre introduksjon til teksten vi har oversatt. Lesere som savner noe slikt, kan for eksempel se på introduksjonene i Pax-utgava eller den engelske utgava. Men på mange punkter i oversettelsen har vi satt inn fotnoter merket O.a., altså oversetterens anmerkninger. Akkurat som i oversettelsen av Kapitalens andre bok, bruker vi disse fotnotene til blant annet å minne leserne om hvor et bestemt emne er definert eller behandlet mer

5) Kapitalen, 3.Bog, del 1–4, Bibliotek Rhodos, 1972.

6) Kapitalet. Tredje boken. Bo Cavefors Bokförlag 1973.

7) Det eksisterer flere engelske oversettelser av boka. De to oversettelsene vi har benyttet oss av, er oversettelsen som ble laget av Institute of Marxism-Leninism i 1959, og oversettelsen som ble laget av David Fernbach i 1981. Førstnevnte er blant annet gitt ut på Progress Publishers, International Publishers og Lawrence & Wishart, mens sistnevnte ble gitt ut av Penguin Books i samarbeid med New Left Review, senere også av Pelican Books.

inngående, framheve betydningen av emnet, eller kritisere Marx' behandling av det. Formodentlig er en slik hjelp når det trengs nyttigere enn en generell introduksjon til verket som helhet. En del henvisninger det tyske forlaget har lagt inn til Marx' andre økonomiske skrifter, er videreført, med henvisning til norske oversettelser der disse er tilgjengelige. Vi kan også bruke fotnoter for å henvise til relevante nettsteder eller nyere litteratur om emnet som behandles i teksten. Nettstedene vi viser til, kan naturligvis forsvinne om noen år, men vi har kontrollert at de eksisterer nå, og vi har grunn til å anta at de ikke forsvinner med det første.

Litteraturregisteret bak i boka er identisk med det som fantes i boka vi oversetter. Mange av verkene der har naturligvis kommet i oppdaterte versjoner seinere. De nye (og av og til forbedrede) versjonene vil altså stå i våre fotnoter til teksten, mens de som Marx, Engels eller forlaget Dietz har brukt, står i litteraturregisteret.

Vårt personregister er uten de tidvis usaklige personkarakteristikkene i originalen, mens vårt saksregister er en forkortet utgave av originalen.

I oversetterarbeidet har vi brukt både den trykte boka fra 1969 på Dietz forlag og nettstedet Karl Marx - Das Kapital. Drittes Buch (mlwerke.de). Så langt vi kan se, er teksten i disse to kildene helt identisk.

Slik vi gjorde med andre bok av Kapitalen,⁸ planlegger vi også denne gangen å lage et lite diskusjonshefte der vi går nærmere inn på utvalgte emner fra boka.

Oslo, 31/7 2024.

8) Harald Minken (2017). Hjelp til å forstå Kapitalen bok 2. Forlaget Rødt!

Engels' forord

Endelig er det meg forunt å offentliggjøre tredje bok av Marx' hovedverk, avslutningen av den teoretiske delen. Da andre bok blei utgitt i 1885, mente jeg at den tredje bare ville by på tekniske vanskeligheter, riktignok med unntak av enkelte svært viktige avsnitt. Det skulle vise seg å stemme. Men jeg hadde ingen anelse om hvilke vanskeligheter nettopp disse aller viktigste avsnittene ville by på. Like lite visste jeg om de andre hindringene som skulle forsinke ferdigstillingen av boka.

Først og fremst blei jeg forstyrret av en vedvarende synssvekkelse som nå i mange år har innskrenket mine muligheter til å befatte meg med skriftlige arbeider. Den gjør også at jeg nå bare unntaksvis kan skrive under kunstig lys. Dertil kommer annet arbeid jeg ikke har kunnet si nei til – nye opplag og oversettelser av Marx' og mine arbeider, med revisjoner, forord og tillegg som ofte krevde nye studier osv. Dette gjelder framfor alt den engelske utgava av første bok, som jeg i siste instans har hatt ansvaret for, og som derfor har tatt mye av min tid. De som har fulgt litt med på den kolossale framveksten av sosialistisk litteratur internasjonalt i de siste ti årene, og særlig antallet oversettelser av Marx' og mine tidligere arbeider, vil forstå at jeg priser meg lykkelig over at det var et svært begrenset antall språk der jeg kunne være til nytte for oversetterne, og dermed hadde en forpliktelse til å bidra med vurderinger. Framveksten av litteraturen var likevel bare et symptom på den tilsvarende veksten i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Dette har gitt meg nye forpliktelser. Fra første stund i vårt offentlige virke falt mye av arbeidet med kontakt mellom sosialistene og arbeiderbevegelsene i ulike land på Marx og meg. Dette arbeidet økte med den samlede bevegelsens styrke. Men mens Marx fram til sin død også her tok den største belastningen, falt dette stadig

mer omfattende arbeidet deretter på meg aleine. I mellomtida har direkte forbindelser mellom de enkelte nasjonale arbeiderpartiene nå blitt hovedregelen, og forbindelsene styrkes heldigvis dag for dag. Likevel blir jeg stadig, og langt oftere enn mitt teoretiske arbeid har godt av, bedt om hjelp. Men for den som har vært aktiv i denne bevegelsen i over femti år, slik jeg har, utgjør arbeidet som følger med dette en absolutt forpliktelse som ikke kan utsettes. Som i det sekstende århundre står de reine teoretikerne på det samfunnspolitiske området også i vår hendelsesrike samtid på reaksjonens side. Nettopp derfor er disse herrer ikke engang virkelige teoretikere, men snarere bare apologeter for reaksjonen.

Den omstendighet at jeg bor i London medfører at denne partikontakten vinterstid for det meste skjer i brevts form, mens det meste skjer personlig om sommeren. Dette, kombinert med behovet for å følge bevegelsens utvikling i stadig flere land og enda flere presseorganer, har gjort det umulig for meg å drive med arbeid der jeg må unngå avbrytelser annet enn om vinteren, og da først og fremst i årets tre første måneder. Når man har passert sytti, arbeider de meynertske assosiasjonsfibrene i hjernen fryktelig langsomt. Man takler ikke avbrudd i vanskelig teoretisk arbeid like lett som tidligere. Så når jeg ikke har klart å avslutte et arbeid på én vinter, må jeg derfor for det meste starte på nytt neste vinter. Det har skjedd her, særlig med det vanskelige femte avsnittet.

Som leseren vil se av det følgende, var redigeringsarbeidet denne gangen vesentlig annerledes enn i andre bok. Til tredje bok forelå det bare et første utkast, og det hadde store hull. Som regel var begynnelsen av hvert enkelt avsnitt nokså grundig gjennomarbeidet. Den hadde også for det meste fått en egnet stilistisk form. Men jo lenger man kom, desto mer skissemessig og ufullstendig blei bearbeidelsen, og desto oftere havnet undersøkelsen på tilfeldige sidespor som skulle innarbeides på rett sted i teksten seinere. Desto lengre og mer innviklede blei også setningene, ispedd spredte nedskrevne kimer til tanker. Flere steder avslørte både handskrifta og framstillingen alt for tydelig utbruddet og den gradvise forverringen av sykdomsanfallene som overarbeidet til Marx førte med seg. De hadde først gjort forfatterens sjølstendige arbeid vanskeligere, før de etter hvert gjorde det umulig. Og det er

ikke rart. Mellom 1863 og 1867 ferdigstilte han ikke bare det første utkastet til de to siste bøkene av *Kapitalen* og gjorde første bok klar til trykking, han gjorde også et kjempearbeid med å grunnlegge og utbre den internasjonale arbeidersammenslutningen. De første tegnene på helseplagene som gjorde at Marx sjøl ikke fikk lagt siste hånd på andre og tredje bok, viste seg derfor allerede i 1864 og 1865.

Arbeidet mitt begynte med at jeg dikterte hele manuskriptet, som ofte var vanskelig å tyde til og med for meg, til en leselig kopi. Dette tok temmelig lang tid. Først deretter kunne jeg begynne med det egentlige redigeringsarbeidet. Jeg har begrenset redigeringen til det mest nødvendige, og beholdt karakteren til det første utkastet så langt som mulig uten at det går på bekostning av tydeligheten. Jeg har også, som Marx pleide, latt være å stryke enkelte gjentakelser der de bidrar til å belyse andre sider, eller i det minste representerer andre uttrykksmåter. Der mine endringer eller tillegg ikke bare er av reint redaksjonell natur, eller der jeg måtte komme med egne konklusjoner basert på Marx' faktamateriale, har jeg, uansett hvor mye de måtte være i Marx' ånd, satt dem i klammer og signert med mine initialer. I fotnotene mangler det klammer her og der, men der mine initialer står under, er jeg ansvarlig for hele noten.

Som i ethvert førsteutkast er det sjølsagt tallrike henvisninger i manuskriptet til punkter som skal videreutvikles seinere, uten at disse løftene er blitt holdt overalt. Jeg har latt dem stå, siden de viser hva forfatteren hadde til hensikt å gjøre ved en framtidig gjennomgang.

Så over til detaljene.

Første avsnitt av hovedmanuskriptet var bare brukelig med store begrensninger. Matematiske beregninger av forholdet mellom merverdiraten og profittraten (som utgjør kapittel 3 hos oss) var satt inn helt i begynnelsen, mens emnet for vårt kapittel 1 først blir behandlet seinere og i forbifarten. To forsøk på omarbeiding, hver på 8 sider folio, var her til nytte, men heller ikke de var utførlig og sammenhengende utarbeidet. Vårt kapittel 1 er sammenstilt av disse to, mens kapittel 2 er fra hovedmanuskriptet. Til kapittel 3 fantes det en mengde ufullstendige matematiske beregninger, men også et helt, nesten fullstendig hefte fra 70-tallet med likninger

som viser forholdet mellom merverdiraten og profittraten. Min venn Samuel Moore, som også sto for mesteparten av den engelske oversettelsen av første bok, tok på seg å bearbeide dette heftet, siden han som gammel matematiker fra Cambridge var langt bedre egnet til det enn meg. Med utgangspunkt i hans resyme, og med sporadiske blikk på hovedmanuskriptet, ferdigstilte jeg kapittel 3. Av kapittel 4 fantes bare tittelen. Men siden punktet som behandles der, omslagets innvirkning på profittraten, er av avgjørende viktighet, har jeg utarbeidet det sjøl. Derfor er hele teksten i kapitlet satt i klammer. Det viste seg i den forbindelsen at formelen for profittraten i kapittel 3 faktisk trengte en modifikasjon for å være allmenngyldig. Fra femte kapittel og ut avsnittet er hovedmanuskriptet den eneste kilden, sjøl om det også der var behov for en god del omskrivninger og tillegg.

For de neste tre avsnittene kunne jeg, med unntak av stilistisk redigering, nesten gjennomgående holde meg til originalmanuskriptet. Enkelte tillegg, for det meste om omslagets betydning, blei innarbeidet i tråd med mitt kapittel 4 på relevante steder. Også de er satt i klammer og merket med mine initialer.

De største vanskelighetene oppsto i avsnitt 5, som tar for seg det mest innviklede temaet i hele boka. Og det var nettopp på dette punktet i utarbeidelsesprosessen at de nevnte sykdomsanfallene for alvor rammet Marx. Heller ikke her foreligger det altså noe ferdig utkast, ikke engang en disposisjon for arbeidet, bare noen forarbeider, ofte bestående av en uordnet haug med notater, merknader og materiale i sitatform. Jeg forsøkte først å gjøre det samme med dette avsnittet som jeg hadde gjort med det første, å fylle ut det som manglet og gjøre ferdig små antydende bruddstykker, slik at det i hvert fall tilnærmevis uttrykte det forfatteren hadde til hensikt å formidle. Jeg forsøkte å gjøre dette minst tre ganger, men jeg mislyktes hver gang. Tida jeg tapte på dette, er hovedårsaken til forsinkelsen. Til slutt innså jeg at det ikke ville gå på den måten. Jeg hadde måttet gå gjennom en enorm litteratur på området og endt opp med en bok som ikke var Marx'. Jeg hadde derfor ikke noe annet valg enn å begrense meg til å ordne det foreliggende på en best mulig måte og bare komme med helt nødvendige tilføyelser. Slik blei hovedarbeidet med dette avsnittet ferdig våren 1893.

Av de enkelte kapitlene var kapittel 21-24 i hovedsak ferdig utarbeidet. Kapittel 25 og 26 krevde en kritisk vurdering av dokumentasjonen og innarbeiding av materiale som befant seg andre steder. Kapittel 27 og 29 kunne tas inn nesten som de var i manuskriptet, mens det derimot her og der måtte stokkes om på kapittel 28. Men de virkelige vanskene begynte med kapittel 30. Herfra handlet det ikke bare om å sortere materialet i riktig orden, men også hele tida om å få fram tankegangen, siden framstillingen overalt var avbrutt av innskudd, digresjoner og tanker som ble fulgt opp andre steder, ofte nokså tilfeldig. Slik kom kapittel 30 i stand gjennom omskrivninger og flytting av tekst som kom til nytte på andre steder. Kapittel 31 var igjen mer sammenhengende gjennomarbeidet. Men i manuskriptet fulgte det så et langt avsnitt med tittelen «Forvirringen». Det besto utelukkende av utdrag fra parlamentsrapporter om krisene i 1848 og 1857, der utsagn fra 23 næringslivsfolk og økonomer, særlig om penger og kapital, gullflukt, overspekulasjon etc., var satt sammen og her og der krydret med humoristiske bemerkninger. Her var så godt som alle den gang populære syn på forholdet mellom penger og kapital representert, enten i form av spørsmål eller i form av svar, og det var «forvirringen» om hva på pengemarkedet som var er penger og hva som var kapital, som Marx ville behandle kritisk og satirisk. Etter mange forsøk er jeg overbevist om at det ikke er mulig å få orden på dette kapitlet. Materialet, særlig det som Marx krydret med sine egne kommentarer, er benyttet på steder hvor det passet i sammenhengen.

Deretter kommer, i mer eller mindre god orden, det jeg har laget til som kapittel 32. Men umiddelbart etterpå kommer et nytt parti med utdrag fra parlamentsrapporter om alt mulig som er behandlet i femte avsnitt, ispedd kortere eller lengre bemerkninger fra forfatteren. Mot slutten konsentrerer utdragene og kommentarene seg mer og mer om pengemetallenes og vekslingskursenes bevegelser. De slutter med bemerkninger av ulikt slag. Kapitlet om «førkapitalistiske forhold» (kapittel 36) var derimot fullt ut gjennomarbeidet.

Jeg har sammenstilt kapittel 33-35 av alt materialet fra «forvirringen» og framover, i den grad det ikke allerede er satt

inn andre steder. Det var naturligvis ikke mulig uten betydelige bidrag fra min side for å sette det inn i en sammenheng. Der disse bidragene ikke er av reint formell natur, er det uttrykkelig angitt at de er mine. Slik har jeg til slutt lyktes med å gjengi *alle* forfatterens bemerkninger om emnet. Ikke noe har forsvunnet, med unntak av noen få utdrag som enten er gjengitt andre steder eller som bare berørte punkter som ikke er nærmere behandlet i manuskriptet.

Avsnittet om grunnrenta var mye mer fullstendig utarbeidet, om enn på ingen måte ordnet. Det framgår allerede av at Marx i kapittel 43 (som i manuskriptet er den siste delen av avsnittet om renta) fant det nødvendig kort å repetere planen for hele avsnittet. Det var nyttig for utgivelsen. Manuskriptet starter nemlig med kapittel 37, fulgt av kapitlene 45–47, og først etter dette kommer kapitlene 38–44. Det som bød på mest arbeid var tabellene i kapitlene om differensialrente II, særlig da vi oppdaget at det tredje eksemplet på denne rentetypen, som skulle behandles i kapittel 43, ikke i det hele tatt var undersøkt.

På 70-tallet gjennomførte Marx helt nye spesialstudier for avsnittet om grunnrenta. «Reformen» i Russland i 1861 skapte behov for statistiske data og andre opplysninger om grunneiendommen i landet. Av russiske venner fikk han alt tilgjengelig materiale om dette, som han i årevis studerte på originalspråket. Han laget sammenfatninger av dette materialet med sikte på å bruke det i en ny versjon av dette avsnittet. De mange formene, både for grunneiendom og for utbytting av produsentene i landbruket, skulle gi Russland samme rolle i avsnittet om grunnrenta som England hadde i første bok når det gjaldt lønnsarbeidet i industrien. Dessverre fikk han aldri muligheten til å gjennomføre denne planen.

Det sjuende og siste avsnittet var skrevet helt ut, men bare i form av et førsteutkast, der de endeløse setningene først måtte deles opp for å gjøre det klart for trykking. Av det siste kapitlet fantes bare begynnelsen. Der skulle de tre store formene for inntekt – grunnrente, profitt og lønnslønn – behandles sammen med de tilhørende klassene i det utviklede kapitalistiske samfunnet – grunneiere, kapitalister og lønnsarbeidere. Klassekampen, som nødvendigvis følger av disse klassenes eksistens, skulle så framstilles som det faktisk foreliggende resultatet av den kapita-

listiske perioden. Marx pleide å vente med slike oppsummerende sammenfatninger til sluttredaksjonen, kort tid før trykking. På den måten kunne han bruke de siste historiske begivenhetene som belegg for den teoretiske framstillingen. Og med aldri sviktende regelmessighet fikk han også slike belegg med all den aktualitet han kunne ønske seg.

Sitatene og henvisningene er, som i andre bok, betydelig mer sparsomme enn i den første. Sitater fra første bok angir sidetallene fra 2. og 3. opplag.⁹ Der det i manuskriptet er vist til tidligere økonomers teoretiske utsagn, er for det meste bare navnet angitt, stedet det siteres fra skulle settes inn ved sluttbearbeidingen. Jeg har sjølsagt latt det være slik. Det er bare vist til fire parlamentsrapporter, men de er til gjengjeld nokså hyppig brukt. Det dreier seg om følgende:

1. «Reports from Committees» (Underhusets utvalg), Vol. VIII, «Commercial Distress», Vol. II, Part 1, 1847/48, Minutes of Evidence. Sitert som: «Commercial Distress», 1847/48.
2. «Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress 1847, Report printed 1848, Evidence printed 1857» (fordi vitneutsagnene blei ansett å være for kompromitterende i 1848). – Sitert som: C. D., 1848-1857.
3. Report: Bank Acts, 1857. - Ditto, 1858. – Rapporter fra Underhusets komité om virkningen av banklovgivningen av 1844 og 1845, med vitneutsagn. - Sitert som: B.A. (også som B.C.) 1857 og 1858.

Den fjerde boka – merverditeoriens historie – vil jeg ta for meg så snart det lar seg gjøre.¹⁰

I forordet til *Kapitalens* andre bok måtte jeg ta et oppgjør med visse mennesker som hadde skapt stor oppstandelse med påstanden om at «Rodbertus er den hemmelige kilden og den overlegne forgjen-

9) Våre henvisninger er derimot til sidetallene i Oktoberutgava fra 1983–84. O.a.

10) I 1861–1863, før han begynte på *Kapitalen*, skrev Marx et omfattende økonomisk manuskript der merverditeoriens historie er viet stor plass. Det som omhandler dette temaet, er senere utgitt under tittelen *Theorien über den Mehrwert*, eller *Teorier om merverdien* på norsk, og er antakelig det Engels har i tankene her. Boka finnes ikke på norsk. O.a.

geren til Marx». Jeg ga dem mulighet til å vise «hva Rodbertus' økonomiske lære er god for» da jeg ba dem bevise «hvordan det kan og må oppstå en lik gjennomsnittsprofittrate på grunnlag av verdilova og uten å endre på den». Disse herrer, som av subjektive eller objektive, men som hovedregel alt annet enn vitenskapelige grunner utbasunerte at Rodbertus var en økonomisk stjerne av høyeste rang, har uten unntak forblitt svar skyldig. Derimot er det andre som tatt seg bryet med å beskjeftige seg med problemet.

I sin kritikk av andre bok (*Conrads Jahrbücher*, XI, 5, 1885, s. 452–465) tar professor W. Lexis spørsmålet opp, men uten å gi noen direkte løsning. Han sier:

«Det lar seg ikke gjøre å løse denne motsigelsen» (mellom Ricardos og Marx' verdilov på den ene sida og den like gjennomsnittsprofitraten på den andre) «så lenge de ulike varetypene betraktes *en for en* med en verdi lik bytteverdien, som igjen skal være lik eller proporsjonal med prisen.»

Dette er ifølge ham bare mulig hvis man

«gir opp å verdsette de enkelte varetypenes verdi med arbeidet som målestokk, men konsentrerer seg om vareproduksjonen som *helhet* og fordelingen av denne mellom kapitalistene og arbeiderne samlet ... Arbeiderklassen mottar bare en bestemt del av totalproduktet ... den andre delen, som tilfaller kapitalisten, danner merproduktet i Marx' betydning av ordet, og derfor også ... merverdien. Medlemmene av kapitalistklassen fordeler denne totale merverdien seg imellom, *ikke* etter antallet arbeidere de beskjeftiger, men i forhold til hvor mye kapital hver av dem har satset. I denne forbindelsen regnes også jord og grunn som kapitalverdier.»

Idealverdiene, som hos Marx bestemmes av antall enheter arbeid som er legemliggjort i varen, tilsvarer ikke prisene, men kan

«betraktes som utgangspunkt for en forskyvning som fører til de virkelige prisene. Disse prisene er bestemt av at like store kapitaler krever like store gevinster.»

Slik vil noen kapitalister få en høyere pris for sine varer enn varenes idealverdi, og andre en lavere.

«Men siden tap og gevinster på merverdien gjensidig opphever hverandre innafor kapitalistklassen, så er den samlede størrelsen på merverdien som om prisene var proporsjonale med idealverdiene.»

Spørsmålet er ikke i nærheten av å bli oppklart med dette, men det er, om enn i en løs og overflatisk form, nokså riktig *stilt*. Og dette er egentlig mer enn vi kunne forvente av en forfatter som med en viss stolthet omtaler seg sjøl som «vulgærøkonom». Det er til og med ganske overraskende, om man sammenlikner det med prestasjonene til andre vulgærøkonomer vi skal ta for oss seinere. Forfatterens vulgærøkonomi er i alle fall av en egen art. Han sier at avkastningen på kapital *kan* forklares slik Marx gjør, men ingenting *tvinger* oss til å gjøre det. Tvert imot. Vulgærøkonomien har en minst like plausibel forklaring:

«De kapitalistiske selgerne – råstoffprodusenten, fabrikanten, grossisten, detaljisten – gjør fortjeneste på sine forretninger ved å selge dyrere enn de kjøper, eller med andre ord at de øker sjølkostprisen på varene sine med en viss prosentsats. Det er bare arbeideren som ikke er i stand til å gjennomføre et slikt verdipåslag. Hans ugunstige posisjon vis-a-vis kapitalisten tvinger ham til å selge arbeidet sitt til den prisen det koster ham sjøl, nemlig prisen for det nødvendige livsopphold ... På denne måten får disse prispåslagene full virkning for lønnsarbeideren som kjøper, og fører til at en del av totalproduktets verdi overføres til kapitalistklassen.»

Det er ikke vanskelig å se at denne «vulgærøkonomiske» forklaringen på hvordan profitten oppstår gir samme resultater i praksis som Marx' merverditeori. Arbeiderne er etter Lexis' oppfatning i samme «ugunstige posisjon» som hos Marx. De er utsatt for det samme snyteriet, siden ikke-arbeideren kan selge til overpris, mens arbeideren ikke kan det. Og på grunnlag av denne teorien kan det konstrueres en minst like plausibel vulgærøkonomi som den engelske, som bygger på Jevons og Mengers bruksverdi- og grensenytteteori. Ja, jeg tror til og med at om herr George Bernard Shaw hadde kjent til disse teoriene om profitten, kunne han ha

grepet dem begjærlig, gitt Jevons og Karl Menger avskjed i nåde og gjenreist den fabianistiske kirka på denne klippen.

Men i virkeligheten er denne teorien bare en omskrivning av Marx. Hvordan dekkes alle disse prispåslagene? Av arbeidernes «fellesprodukt». Og det skyldes at varen «arbeid», eller arbeidskraft, som Marx sier, må selges under sin pris. Hvis det altså er en felles egenskap ved alle varer at de selges til mer enn produksjonskostnadene, mens arbeidet er aleine om å bli solgt til produksjonskostnadene, så blir altså arbeidet solgt til den normale prisen i vår vulgærøkonomiske verden. Ekstraprofitten som dermed tilfaller kapitalisten eller kapitalistklassen, innebærer, og kan i siste instans bare komme av, at arbeideren, etter å ha produsert en erstatning for prisen av arbeidet sitt, må produsere ytterligere produkter som han ikke får betalt for – et merprodukt, et produkt av ubetalt arbeid, en merverdi. Lexis er en mann som velger sine ord med omhu. Han sier aldri rett ut at dette er hans egen oppfatning. Men om den er det, så er det klart at vi her ikke har å gjøre med en hvilken som helst vanlig vulgærøkonom. (Om slike sier han sjøl at de alle i Marx' øyne er «i beste fall bare håpløst dumme».) Nei, vi har å gjøre med en marxist utkledd som vulgærøkonom. Om forkledningen er bevisst eller ubevisst er et psykologisk spørsmål som ikke interesserer oss her. Om noen ville undersøke dette, kunne de kanskje også prøve å finne ut hvordan en tidvis så skarp mann som Lexis noensinne kunne finne på å forsvare slikt tull som bimetallismen.¹¹

Den første som virkelig forsøkte å svare på spørsmålet var Dr. *Conrad Schmidt* i pamfletten *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetz*, Dietz, Stuttgart 1889, 2. opplag. Schmidt forsøker å forene detaljene i dannelsen av markedsprisene med både verdilova og gjennomsnittsprofitttraten. Når industrikapitalisten selger produktet sitt, mottar han for det første en erstatning for den forskutterte kapitalen, og for det andre et merprodukt som han ikke har betalt for. For å få dette merproduktet må han investere sin kapital i produksjonen, dvs. at

11) Bimetallisme, eller dobbel myntfot, er et pengesystem der to metaller, typisk gull og sølv, begge benyttes som penger, men med en fast vekslingskurs. O.a.

han må bruke en bestemt mengde tingliggjort arbeid. For kapitalisten er altså den investerte kapitalen den mengden tingliggjort arbeid som er nødvendig i dette samfunnet for at han skal kunne tilegne seg dette merproduktet. Det samme gjelder for alle andre industrikapitalister. Etter verdilova byttes produkter mot hverandre i samme forhold som det samfunnsmessige arbeidet som trengs for å produsere dem. Siden det nødvendige arbeidet for å framstille kapitalistens merprodukt også omfatter det oppsamlede tidligere arbeidet i kapitalen hans, følger det at merproduktene ikke byttes i forhold til det arbeidet som *faktisk* er legemliggjort i dem, men i forhold til den investerte kapitalen. Andelen som tilfaller hver enkelt kapitalenhet er altså lik summen av all produsert merverdi delt på summen av all anvendt kapital.¹² Om kostprisen på merproduktet, beregnet på denne måten, altså nettopp gjennomsnittsprifitten, legges til kostprisen på det betalte produktet, vil både det betalte og ubetalte produktet bli solgt til den samme forhøyede prisen. Dermed vil like store kapitaler kaste av seg like mye profitt pr. tidsenhet. Gjennomsnittsprifittraten fremkommer altså sjøl om gjennomsnittsprifitten for den enkelte vare, ifølge Schmidt, bestemmes av verdilova.

Konstruksjonen er ytterst sinnrik, helt etter et hegelsk mønster, men som de fleste hegelske konstruksjoner er den ikke riktig. Om produktet er et merprodukt eller et betalt produkt spiller ingen rolle. Hvis verdilova skal gjelde *umiddelbart* også for gjennomsnittsprisene, må begge deler selges til en pris som gjenspeiler det samfunnsmessig nødvendige arbeidet som trengs og er brukt til framstillingen. Verdilova retter seg i utgangspunktet mot synspunkter som er avledet fra den kapitalistiske forestillingen om at det akkumulerte arbeidet som kapitalen består av, ikke bare er en bestemt mengde ferdig verdi, men faktisk også, som produksjonsfaktor, kan skape verdi. Kapitalen er altså en kilde til mer verdi enn den sjøl har. Verdilova, derimot, slår fast at dette er en egenskap ved det levende arbeidet aleine. At kapitalistene forventer en profitt som samsvarer med størrelsen på kapitalen, og

12) Legg merke til at det ikke handler om hver enkelt kapital, men hver enkel kapitalenhet, dvs. hver enkelt investert krone. O.a.

altså dermed ser investeringen som en slags kostpris på profitten, er velkjent. Men når Schmidt bruker denne forestillingen til å etablere samsvar mellom prisene beregnet med den gjennomsnittlige profittraten og prisene etter verdilova, så opphever han verdilova sjøl, idet han trekker en fullstendig uforenlig forestilling inn som en medvirkende faktor i prisdannelsen.

Enten skaper det akkumulerte arbeidet verdi på linje med det levende. Da gjelder ikke verdilova.

Eller så skaper det ikke verdi. Da er Schmidts bevisføring uforenlig med verdilova.

Sjøl om han var svært nær løsningen, har Schmidt havnet på dette sidesporet fordi han trodde at det måtte være mulig å finne en matematisk formel som kunne bringe gjennomsnittsprisen for hver enkelt vare i samsvar med verdiloven. Men om han her valgte en feil veg, sjøl om han var så nær målet, så viser det øvrige innholdet i brosjyren hans likevel med hvilken forståelse av begge de to første bøkene av *Kapitalen* han har trukket sine slutninger. Det tjener ham til ære på egenhånd å ha oppdaget den korrekte forklaringen på profittratens hittil uforklarlige fallende tendens, som Marx først forklarer i tredje avsnitt i denne boka. Det samme gjelder utledningen av handelsprofitten fra merverdien i industrien, samt en rekke bemerkninger om kapitalrente og grunnrente, der han foregriper ting som Marx tar opp i fjerde og femte avsnitt av denne tredje boka.

I et seinere arbeid (*Neue Zeit*, 1892/93, nr. 3 og 4) forsøker Schmidt å finne løsningen på en annen måte. Den går ut på at det er konkurransen som framkaller gjennomsnittspriftraten, i det kapital i produksjonsgreiner med under gjennomsnittlig profitt beveger seg over i greiner med over gjennomsnittlig profitt. Det er ikke noe nytt at konkurransen er den viktigste bidragsyteren til å utjamne profitten. Men her forsøker Schmidt å vise at utjamning av profitten er det samme som reduksjon av salgsprisen på varer som er produsert i større mengder enn samfunnet kan betale for etter verdiloven. Hvorfor dette heller ikke kan lede til målet, blir tilstrekkelig klargjort i Marx' drøfting av problemet i denne boka.

Etter Schmidt gikk *P. Fireman* løs på problemet (*Conrads Jahrbücher*, Dritte Folge, III, s. 793). Jeg går ikke inn på bemerkningene hans om andre sider ved Marx' framstilling. De bygger

på den misforståelsen at Marx kommer med definisjoner når han i stedet utvikler begreper, og at man generelt bør leite etter fiks ferdige, eviggyldige definisjoner hos ham. Det sier seg jo sjøl at når man tar tingene og forholdet mellom dem som foranderlige, ikke som størrelser som er gitt en gang for alle, må også tingenes avbildninger i tanken, begrepene, kunne utvikle seg og omdannes. De kan ikke innkapsles i stive definisjoner, men må utvikles i en historisk eller logisk skapelsesprosess. Dermed bør det være klart hvorfor Marx i begynnelsen av første bok går ut fra den enkle vareproduksjonen som den historiske forutsetningen for den kapitalistiske produksjonsmåten, og går videre fra dette grunnlaget for å komme fram til kapitalen, og hvorfor han til og med starter med den enkle varen, og ikke med en logisk og historisk avledet form, den allerede kapitalistisk modifiserte varen. Dette kan Fireman rett og slett ikke forstå. Slike ting og andre sidespor skal vi her la ligge. Vi går heller rett til sakas kjerne. Mens Fireman lærer av teorien at merverdien ved en gitt merverdiraterate er proporsjonal med mengden anvendt arbeidskraft, viser erfaringen ham at ved en gitt profitttrate er profitten proporsjonal med størrelsen på den anvendte totalkapitalen. Dette forklarer Fireman med at profitten bare er et konvensjonelt fenomen (eller med hans egne ord: et fenomen som tilhører en bestemt samfunnsformasjon, og står og faller med den). Dens eksistens er enkelt sagt knyttet til kapitalen, og når kapitalen er sterk nok til å tiltvinge seg en profitt, framtvinger konkurransen nødvendigvis en felles profitttrate for alle kapitaler. Uten en felles profitttrate er ikke kapitalistisk produksjon mulig. Ved en gitt profitttrate kan profittmengden for en enkelt kapitalist under denne produksjonsforma bare avhenge av kapitalens størrelse. På den andre sida består profitten av merverdi, ubetalt arbeid. Så hvordan foregår her forvandlingen fra merverdi til profitt, fra en størrelse som bestemmes av utbyttingen av arbeidet, til en størrelse som bestemmes av hvor mye kapital som trengs til denne utbyttingen?

«Ganske enkelt ved at varene blir solgt over verdien i næringsgreinene der forholdet mellom ... konstant og variabel kapital er størst. Men det innebærer også at varene i næringsgreinene der forholdet mellom konstant og variabel kapital (k/v) er minst, selges til under

sin verdi, og at varene bare realiseres til sin virkelige verdi der forholdet k/v antar en middelvei. ... Strider det mot verdiprinsippet at de enkelte prisene ikke stemmer overens med sine verdier? På ingen måte. Siden prisen på enkelte varer stiger over verdien i samme grad som prisen på andre varer faller under verdien, er prisenes totalsum uansett lik verdienes totalsum ... uoverensstemmelsen forsvinner 'i siste instans'.» Denne uoverensstemmelsen er et «forstyrrende» moment. «Men i de eksakte vitenskapene pleier man aldri å regne en beregnelig forstyrrende moment som en avvisning av lova.»

Om man sammenlikner dette med det tilsvarende avsnittet i kapittel 9, vil man se at Fireman her faktisk har satt fingeren på det avgjørende punktet. Den ufortjent kalde mottakelsen av denne betydningsfulle artikkelen viser imidlertid hvor mye som gjenstår før Fireman er i stand til å ferdigstille den fullstendige løsningen på problemet. Sjøl om mange interesserte seg for problemet, fryktet de alle å brenne fingrene på det. Forklaringen på det er ikke bare den ufullendte forma som Fireman har etterlatt sitt funn i, men også unektelig den mangelfulle forståelsen av Marx' framstilling, og den generelle kritikken han reiser på sviktende grunnlag.

Når han har mulighet til det, unnlater aldri herr professor *Julius Wolf* i Zürich å gjøre skam på seg sjøl. Hele problemet løser seg med den relative merverdien, forteller han oss. (*Conrads Jahrbücher*, Dritte Folge, II, s. 352 ff.). Produksjonen av relativ merverdi bygger på at den konstante kapitalen vokser i forhold til den variable.

«En økning i den konstante kapitalen forutsetter en økning av arbeidsproduktiviteten. Men siden denne produktivitetsøkningen fører til økt merverdi (fordi eksistensmidlene blir billigere), er det her etablert en direkte forbindelse mellom økende merverdi og den konstante kapitalens økende andel av totalkapitalen. Vekst i den konstante kapitalen indikerer vekst i arbeidsproduktiviteten. I svar med Marx må derfor merverdien øke når den variable kapitalen forblir uendret og den konstante vokser. Det var problemet vi var stilt overfor.»

Riktignok sier Marx det motsatte hundre steder i første bok. Og påstanden om at den relative merverdien, ifølge Marx, vokser i samme forhold som økningen i konstant kapital når den variable kapitalen krymper, er så forbløffende at det er umulig å kommentere den med parlamentarisk språkbruk. Riktignok beviser Herr Julius Wolf i alt han skriver at han, verken relativt eller absolutt, har forstått noe som helst om absolutt eller relativ merverdi. Riktignok sier han sjøl:

«ved første øyekast ser det her ut til at man befinner seg i en vase av urimeligheter».

Det er for øvrig det eneste sanne ordet i hele artikkelen. Men hva gjør vel det? Herr Julius Wolf er så stolt av sin geniale oppdagelse at han ikke kan la være å gi Marx posthum ros for den og prise sitt eget ufattelige tull som et «nytt bevis på skarpsinnet og vidsynet som han» (Marx) «har utviklet sitt kritiske system for den kapitalistiske økonomien med.»

Men det blir enda bedre! Herr Wolf sier:

«Ricardo har både hevdet at enhver anvendelse av kapital gir samme merverdi (profitt) og at enhver anvendelse av arbeid gir samme merverdi (målt i mengde). Og spørsmålet var nå hvordan det ene rimer med det andre. Marx har imidlertid ikke anerkjent spørsmålet i denne formen. *Han har (i tredje bok) utvilsomt bevist* at denne andre påstanden ikke er en ubetinget konsekvens av verdilova, ja, at den står i motsetning til hans verdilov, og dermed ... umiddelbart kan forkastes.»

Og nå undersøker han hvem av oss to, jeg eller Marx, som tok feil. At han sjøl vandrer i mørket, slår ham sjølsagt ikke.

Det ville være en fornærmelse av leserne og en total feilvurdering av komikken i situasjonen om jeg skulle gå nærmere inn på dette praksitatet. Jeg tilføyer bare at med samme dristighet som han på forhånd kunne forklare hva «Marx i tredje bok utvilsomt har bevist», benytter han også anledningen til å fortelle litt sladder blant professorvennene hans om at Conrad Schmidts nevnte skrift skulle være «direkte inspirert av Engels». Herr Julius Wolf! I den verden der De lever og virker er det kanskje vanlig at en

som offentlig reiser et problem, i det stille gjør sine private venner kjent med løsningen. Jeg tror Dem gjerne på at De er i stand til det. Men det foreliggende forordet bør vise Dem at i den verden der jeg lever, synker man ikke så dypt.

Knappt var Marx i jorda før Herr *Achille Loria* i all hast offentliggjorde en artikkel om ham i *Nuova Antologia*, først med en biografi stappfull av løgnaktige påstander, og så med en kritikk av hans offentlige, politiske og litterære virksomhet. Marx' materialistiske historieoppfatning blir her forfalsket og fordreid så konsekvent at vi aner et større mål. Og dette målet blei da også nådd. I 1886 ga den samme Herr Loria ut boka *La teoria economica della costituzione politica*, der Marx' historieoppfatning, som han bevisst hadde fordreid i 1883, plutselig blei lansert for det forbløffede publikum som hans egen oppfinnelse. Her er i hvert fall Marx' teorier brakt ned på et temmelig spissborgerlig nivå, og i de historiske beleggene og eksemplene kryr det av feil som man ikke ville latt passere hos en fjerdeklassing. Men hva gjør vel det? Oppdagelsen av at de politiske forholdene og hendelsene alltid og overalt har sin forklaring i de motsvarende økonomiske forholdene, blei på ingen måte gjort av Marx i 1845, men av Herr Loria i 1886, hvilket hermed er bevist. I det minste har han lyktes med å innbille sine landsmenn om det, samt enkelte franskmenn etter at boka blei oversatt til fransk. Han kan derfor spankulere omkring i Italia som forfatteren av en ny epokegjørende historieteori, til sosialistene der får tid til å plukke de stjalne påfuglfjærene av den høystærede Loria.

Men dette er bare en liten prøve på herr Lorias stil. Han forsikrer oss at samtlige av Marx' teorier hviler på en *bevisst* sofisme¹³, og at Marx ikke skygget unna for paralogismer¹⁴, heller ikke *når han gjenkjente dem som paralogismer* osv. Etter at han ved hjelp av en lang rekke liknende triks har klart å fremstille Marx som en streber av Lorias type, som får sine små resultater ved hjelp av de samme små humbugsmetodene som vår professor fra Padova, kan han avsløre en viktig hemmelighet, og dermed kommer vi tilbake til profitttraten.

13) En sofisme er tomt ordkløveri. O.a.

14) En paralogisme er en logisk feilslutning. O.a.

Ifølge Marx, sier Herr Loria, skal mengden merverdi (som Loria her identifiserer som profitt) som er produsert i en kapitalistisk industribedrift, avhenge av hvor mye variabel kapital som er brukt, siden den konstante kapitalen ikke avgir noen profitt. Sånn er det imidlertid ikke i virkeligheten. I virkeligheten avhenger ikke profitten av den variable kapitalen, men av totalkapitalen. Marx ser dette sjøl (Første bok, kapittel 11), og medgir at fakta tilsynelatende ser ut til å stå i motsetning til teorien. Så hvordan løser han motsetningen? Han viser leserne til et seinere, ennå ikke utgitt bind. Om dette binder har Loria allerede fortalt *sine* lesere at han ikke trodde Marx et øyeblikk hadde tenkt på å skrive det. Nå slår han triumferende fast:

«Jeg tok ikke feil da jeg hevdet at denne andre boka, som Marx hele tida truet sine motstandere med uten at den noen gang kom ut, godt kunne være et lurt knep han benyttet seg av for å komme seg unna når han manglet vitenskapelige argumenter.»

Og den som ikke nå er overbevist om at Marx sjøl har bedrevet vitenskapelig svindel på samme høye nivå som *l'illustre* Loria, er det ikke håp for.

Vi har altså sett at herr Loria først påsto at Marx' merverdi-teori er fullstendig uforenlig med det faktum at det eksisterer en allmenn profittrente, lik for alle. Så kom andre bok ut, med mitt åpne spørsmål om nettopp dette.¹⁵ Hadde Herr Loria vært en av oss tyske dumrianer, ville han ha følt en viss forlegenhet. Men han er en sydlandsk kjekkas, som kommer fra et varmt klima der vi må anta at kaldblodighet er en naturbetingelse, som han sjøl sier. Spørsmålet om profittrenten er stilt offentlig. Loria har offentlig sagt at det ikke kan løses. Nettopp derfor kommer han nå til å overgå seg sjøl, når han så løser det i all offentlighet.

Dette mirakelet skjer i *Conrads Jahrbücher*, N. F., bind XX, side 272 og utover, i en artikkel om det samme skriftet av Conrad Schmidt som vi har drøftet her. Etter at han lærte av Schmidt hvordan handelsprofitten oppstår, har det plutselig gått opp et lys for ham.

15) I nestsiste avsnitt av forordet, side 36 i vår utgave fra 2017.

«Siden verdien bestemmes av arbeidstida, vil kapitalistene som legger ut den største andelen av kapitalen sin som lønn, få en fordel. Dermed kan den uproduktive kapitalen» (burde vært kalt handelskapitalen) «tvinge fram en høyere rente» (burde vært kalt profitt) «av disse privilegerte kapitalistene, og slik skape likheten mellom de enkelte industrikapitalistene ... Anta for eksempel 100 arbeidsdager hos kapitalistene A, B og C, og la dem bruke henholdsvis 0, 100 og 200 konstant kapital i produksjonen. Arbeidslønna for de 100 arbeidsdagene inneholder 50 arbeidsdager, slik at hver kapitalist får en merverdi på 50. Profittraten er 100 % for den første kapitalisten, 33,3 % for den andre og 20 % for den tredje. Men hvis en fjerde kapitalist D akkumulerer en kapital på 300, som krever en rente» (profitt) «til en verdi av 40 arbeidsdager fra A og 20 arbeidsdager fra B, synker profittraten til kapitalistene A og B til samme nivå som C, nemlig 20 %. D, med en kapital på 300, får en profitt på 60, altså en profittrate på 20 %, som de øvrige kapitalistene.»

Overraskende lett besvarer l'illustre Loria i en hånd vending samme spørsmål som han ti år tidligere mente ikke kunne besvares. Dessverre har han ikke avslørt hvor den «uproduktive kapitalen» får makt fra, ikke bare til å frata industrikapitalistene ekstraprofitten ut over gjennomsnittsprofitten, men også til å beholde den for seg sjøl, på samme måte som grunneieren kan beholde forpakterens ekstraprofit som grunnrente. Om dette var det som skjedde, ville gjennomsnittsprofittraten oppstå ved at kjøpmennene innkrever en avgift av samme slag som grunnrenta fra industrikapitalistene. Riktignok er handelskapitalen en svært vesentlig faktor for etableringen av den generelle gjennomsnittsprofittraten, som så godt som alle veit. Men bare en litterær eventyrer, som i dypet av sin sjel forakter hele økonomien, kan tillate seg å påstå at handelskapitalen har en trolldomskraft som gjør at den kan suge til seg all merverdi ut over gjennomsnittsprofittraten og forvandle den til grunnrente for seg sjøl. Og det allerede før en slik profittrate er etablert! Og uten at den har behov for noen grunneiendom for å få det til! Ikke mindre oppsiktsvekkende er påstanden om at handelskapitalen skulle kunne oppdage næringene der merverdien bare tilsvare gjennomsnittsprofitten. Men det tjener dem til ære

at de til en viss grad vil lette skjebnen til disse ulykkelige ofrene for Marx' verdilov ved å videreselge produktene deres gratis, uten noen form for provisjon. For en taskenspiller man må være for å innbille seg at Marx hadde bruk for slike stakkarslige triks!

Men vår illustre Loria stråler ikke i sin fulle prakt før han sammenlikner seg med sine nordlige konkurrenter, f.eks. Herr Julius Wolf, som heller ikke han var født i går. Han virker som en liten ulveunge i forhold til italieneren, til og med i den tjukke boka han har laget om *Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung*. Så ubehjelpelig, jeg hadde nær sagt forsagt, står han der ved siden av den djerne *maestro*, som med edel dristighet påstår at Marx var en like bevisst sofist, paralogiker¹⁶, skrythals og markskriker som Herr Loria sjøl. Og at Marx, hver gang han satt fast, forespeilet sitt publikum en konklusjon på sin teori i en seinere bok, som han sjøl svært godt visste at han verken kunne eller ville gi ut! Ubegrenset arroganse, kombinert med åleglatt evne til å vri seg unna de umulige situasjonene han havner i, heroisk forakt for sparkene han får, hurtig tilegnelse av andres arbeidsresultater, markskrikersk egenreklame og en kameratklikk som kan bygge opp hans egen berømmelse – hvem når ham her i det hele tatt til knærne?

Italia er klassisismens land. Siden storhetstida, da den moderne verden fødtes der, frambrakte landet storartede karakterer av aldri seinere oppnådd klassisk perfeksjon, fra Dante til Garibaldi. Men også fra tida med fornedrelse og fremmedherredømme står det igjen noen klassiske karaktermasker, blant dem særlig to fint utmeislete typer – Sganarello og Dulcamara. Den klassiske enheten av de to er legemliggjort i vår illustre Loria.

Til slutt må jeg ta leserne med på en tur over havet. I New York har herr dr. med. *George C. Stiebeling* også funnet en løsning på problemet, og det en svært enkel en. Så enkel at ingen verken her eller der ville godta den. Det blei han mektig forarget over, og i en endeløs serie brosjyrer og avisartikler på begge sider av det store havet, besværet han seg bitterlig over denne urettferdigheten. I *Neue Zeit* blei han riktignok fortalt at hele løsningen bygde på en regnefeil. Det kunne ikke stoppe ham. Marx gjorde jo også

16) En som trekker logiske feilslutninger. O.a.

regnefeil, men hadde likevel rett i mye. La oss derfor se nærmere på Stiebelings løsning:

«Jeg tar utgangspunkt i to fabrikker som arbeider like lenge med like store kapitaler, men med et ulikt forhold mellom konstant og variabel kapital. Totalkapitalen ($k + v$) kaller jeg y , og jeg betegner forskjellen i forholdet mellom den konstante og den variable kapitalen med x . I fabrikk I er $y = k + v$, i fabrikk II er $y = (k - x) + (v + x)$. Merverdiraten i fabrikk I er altså m/v og i fabrikk II $= m/(v + x)$. Profitten (p) kaller jeg totalmerverdien (m), og det er denne totalkapitalen y eller $k + v$ øker med i den gitte perioden, altså $p = m$. I fabrikk I er profittraten dermed p/y eller $m/(k + v)$ og i fabrikk II er den også p/y eller $m/((k - x) + (v + x))$, dvs. også her lik $m/(k + v)$. Problemet løses altså på grunnlag av verdilova ved at når vi bruker like mye kapital over samme tid, men ulike mengder levende arbeid, vil en endring i merverdiraten frambringe en lik gjennomsnittlig profitttrate.» (G.C. Stiebeling, *Das Werthgesetz und die Profitrate*, New York, John Heinrich)

Hvor vakker og innlysende denne beregningen enn er, så er det nødvendig å stille herr dr. Stiebeling ett spørsmål: Hvordan veit han at summen av merverdi som produseres i fabrikk I er på håret identisk med summen av merverdi som produseres i fabrikk II? Han sier uttrykkelig at k , v , y og x , altså alle øvrige faktorer i regnestykket, har samme størrelse i begge fabrikker, men han sier ingenting om m . Men av at han bruker betegnelsen m på begge merverdimengdene, følger det på ingen måte at de må være like store. Siden herr Stiebeling også uten videre identifiserer profitten p med merverdien, er det tvert imot nettopp det som skal bevises. Dermed er det bare to muligheter. Enten er begge m like, begge fabrikker produserer like mye merverdi, altså like mye profitt med den samme totalkapitalen. Da har herr Stiebeling allerede forutsatt det han skal bevise. Eller så produserer den ene fabrikk mer merverdi enn den andre, og da faller hele regnestykket fra hverandre.

Herr Stiebeling har verken skydd kostnader eller strev for å få bygd opp og vist fram et veritabelt fjell av beregninger på grunnlag av denne regnefeilen. Jeg kan berolige ham med at nesten alle er like feilaktige, og at de få unntakene ikke viser det han vil bevise,

men noe helt annet. Ved å sammenlikne offisiell amerikansk statistikk fra 1870 og 1880, beviser han for eksempel at profittraten har falt i denne perioden, men han forklarer fallet fullstendig feil, og mener at Marx' teori om en konstant og stabil profittrate må korrigeres på grunnlag av praksis. Imidlertid framgår det av tredje avsnitt i denne boka at Marx' «konstante profittrate» er reint hjernespinn, og at profittratens tendens til å falle har årsaker som står i diametral motsetning til dem dr. Stiebeling angir. Herr dr. Stiebeling mener det sikkert godt, men når man beskjeftiger seg med vitenskapelige spørsmål, må man framfor alt lære seg å lese de kildene man vil benytte slik forfatteren har skrevet dem, og unngå å lese inn ting i dem som ikke står der.

Resultatet av hele undersøkelsen er at det også i dette spørsmålet bare er tradisjonen etter Marx som har utrettet noe. Fireman og Conrad Schmidt kan, når de leser denne tredje boka, for sin del være ganske tilfreds med sitt eget arbeid.

London, 4. oktober 1894

F. Engels

KAPITALEN

Tredje bok: Den kapitalistiske
produksjonens totalprosess

FØRSTE AVSNITT

Merverdiens forvandling til profitt og merverdiratens forvandling til profittrate

FØRSTE KAPITTEL

Kostpris og profitt

I første bok undersøkte vi fenomenene i forbindelse med den kapitalistiske *produksjonsprosessen* isolert sett, slik den umiddelbart framstår før vi har tatt hensyn til sekundæreffekter fra utenforliggende omstendigheter. Men denne umiddelbare produksjonsprosessen er ikke alt som er å si om kapitalens livsløp. I den virkelige verden kompletteres den av *sirkulasjonsprosessen*. Den undersøkte vi i andre bok. I tredje avsnitt av andre bok, der sirkulasjonsprosessen behandles som formidlingen av den samfunnsmessige reproduksjonsprosessen, viste det seg at den kapitalistiske produksjonsprosessen, som helhet betraktet, er enheten av produksjonsprosessen og sirkulasjonsprosessen. Hva angår denne tredje boka, kan den ikke dreie seg om generelle refleksjoner over denne enheten. Den må snarere avdekke og beskrive de konkrete formene som vokser ut av *kapitalens bevegelsesprosess i sin helhet*. I sin virkelige bevegelse står kapitalene overfor hverandre i konkrete former, som deres skikkelser i den umiddelbare produksjonsprosessen og i sirkulasjonsprosessen bare utgjør særskilte momenter av. Kapitalens ulike skikkelser, slik vi beskriver dem i denne boka, nærmer seg altså skrittvis den forma de framtrer i på samfunnets overflate, i

de ulike kapitalenes gjensidige påvirkning på hverandre, i konkurransen og i den vanlige bevisstheten til produksjonsaktørene sjøl.

Verdien av enhver kapitalistisk produsert vare V kan uttrykkes i formelen $V = k + v + m$. Trekker vi merverdien m fra denne produktverdien, så gjenstår det en rein ekvivalent eller en erstatningsverdi i vareform for den kapitalverdien $k + v$ som er lagt ut for produksjonselementene.

Anta for eksempel at framstillingen av en gitt artikkel krever et kapitalutlegg på 500 £, der 20 £ gjelder slitasje på arbeidsmidlene, 380 £ er utlegg for produksjonsmaterialer og 100 £ er utlegg for arbeidskraft. Hvis da merverdiraten er 100 %, så er produktets verdi $400k + 100v + 100m = 600$ £.

Etter at merverdien på 100 £ er trukket fra, gjenstår en vareverdi på 500 £. Denne erstatter bare de forbrukte produksjonsmidlene og prisen på arbeidskrafta. Den erstatter altså bare det varen koster for kapitalisten. For ham utgjør den derfor varens kostpris.

Men det varen koster kapitalisten og det produksjonen av varen sjøl koster, er to helt forskjellige ting. Den delen av vareverdien som består av merverdi, koster ikke kapitalisten noe, nettopp fordi den koster arbeideren ubetalt arbeid. Men siden arbeideren under kapitalistisk produksjon sjøl blir en del av kapitalistens fungerende produktive kapital når han har trådt inn i produksjonsprosessen, slik at kapitalisten dermed blir den egentlige vareprodusenten, framstår varens kostpris nødvendigvis for ham som dens virkelige kostnad. Kaller vi kostprisen for K , så vil formelen $V = k + v + m$ forandre seg til formelen $V = K + m$, eller vareverdi = kostpris + merverdi.

Sammenfatningen under kategorien kostpris av de verdidelene av varene som bare erstatter kapitalverdien som er utlagt i produksjonen, uttrykker på den ene sida den kapitalistiske produksjonens særegne karakter. Den kapitalistiske kostnaden for en vare måles i utlegg av *kapital*, den virkelige kostnaden for varen i utlegg av *arbeid*. Den kapitalistiske kostprisen for varen er altså kvantitativt ulik varens verdi eller dens virkelige kostpris. Den er mindre enn vareverdien, for når $V = K + m$, så er $K = V - m$. På den andre sida er varens kostpris på ingen måte bare en rubrikk i den kapitalistiske bokføringen. Siden vareforma gjør at den tar form av produktiv

kapital om og om igjen, gjør sjølstendiggjøringen av denne verdiden seg kontinuerlig gjeldende i den virkelige vareproduksjonen. Varens kostpris må altså kontinuerlig dekke gjenkjøp av produksjonselementene som er blitt forbrukt i produksjonen.

Derimot har kostprisen ingenting å gjøre med varens verdisammensetning eller kapitalens verdiøkingsprosess. Sjøl om jeg veit at $\frac{5}{6}$ av vareverdien på 600 £, eller 500 £, bare utgjør en ekvivalent, en erstatningsverdi for den utlagte verdien på 500 £, og bare rekker til å kjøpe tilbake de materielle elementene av denne kapitalen, så veit jeg verken hvordan disse $\frac{5}{6}$ av vareverdien som utgjør kostprisen, eller den siste seksdelen, som utgjør merverdien, har blitt produsert. Undersøkelsen vil imidlertid vise at kostprisen i den kapitalistiske økonomien sjøl får et falskt skinn av å være en egen kategori i verdiproduksjonen.

La oss gå tilbake til eksemplet vårt. Hvis vi antar en arbeider i løpet av en gjennomsnittlig arbeidsdag på ti timer produserer en verdi som uttrykker seg i en pengesum på 5 £, så er den forskutterte kapitalen på 500 £ = $400k + 100v$ verdiproduktet av 100 arbeidsdager. Av disse er 80 dager krystallisert i produksjonsmidlenes verdi = $400k$, mens 20 er krystallisert i arbeidskraftas verdi = $100v$. Når vi forutsetter en merverdirate på 100 %, vil altså den nye varen som skal produseres, kreve en bruk av arbeidskraft lik $100v + 100m = 40$ titimers arbeidsdager.¹⁷

Vi veit da¹⁸ at verdien av det nyproduserte produktet, 600 £, er sammensatt av 1. den reproduserte verdien på 400 £ av den kontante kapitalen som blei lagt ut for produksjonsmidler, og 2. en nyprodusert verdi på 200 £. Varens kostpris = 500 £ består av de reproduserte $400k$ og halvparten av den nyproduserte verdien på 200 £ (= $100v$), altså to elementer der vareverdien har helt ulikt opphav.

17) I originalen opererer Marx med det gamle britiske pengesystemet (som blei avskaffet i 1971) der 1 £ = 20 shilling, og 1 shilling = 12 pence. Han setter lønna til 6 shilling, slik at verdiproduktet av den forskutterte kapitalen blir $1666\frac{2}{3}$ arbeidsdager, hvorav $1333\frac{1}{3}$ dager representerer produksjonsmidlenes verdi og $333\frac{1}{3}$ dager representerer arbeidskraftas verdi, mens produksjonen krever en arbeidsmengde på $666\frac{2}{3}$ arbeidsdager.

For å bedre lesbarheten akkurat på dette punktet, har vi valgt å benytte oss av det moderne pengesystemet der 1 £ = 100 pence. Vi har videre satt arbeidslønna til et nivå som gjør det hele mer oversiktlig, sjøl om det ikke er like realistisk som Marx' eksempel. Dette er bare noe vi gjør unntaksvis – om det ikke er ses noe annet, er det det gamle pengesystemet som ligger til grunn. O.a.

18) Første bok, side 46 i del 2 av Oktoberutgava.

De 40 arbeidsdagens målrettede karakter gjør at verdien av de forbrukte produksjonsmidlene, 400 £ målt i penger, overføres fra produksjonsmidlene til produktene. Denne gamle verdien gjenoppstår dermed som en bestanddel av produktverdien, men det er ikke i den nye varens produksjonsprosess at den *oppstår*. Den eksisterer bare som bestanddel av vareverdien fordi den eksisterte som bestanddel av den forskutterte kapitalen. Den utlagte konstante kapitalen blir altså erstattet av den delen av vareverdien som den sjøl har tilført. Denne delen av kostprisen har altså en dobbel betydning: Som en del av vareverdien som erstatter utlagt kapital, inngår den på den ene sida i varens kostpris. Men på den andre sida utgjør den en del av vareverdien bare som del av verdien av den utlagte kapitalen, eller fordi produksjonsmidlene koster så og så mye.

Det forholder seg motsatt med kostprisens andre bestanddel. De 40 arbeidsdagene som er ytt under vareproduksjonen skaper en ny verdi på 200 £. En del av denne nye verdien erstatter bare den forskutterte variable kapitalen på 100 £, eller med andre ord prisen på arbeidskrafta som er benyttet. Men denne forskutterte kapitalen bidrar på ingen måte til å skape ny verdi. Som del av kapitalforskuddet regnes arbeidskrafta som verdi, men i produksjonsprosessen fungerer den som *verdiskaper*. I stedet for arbeidskraftas verdi, som opptrer i kapitalforskuddet, trer den levende, verdiskapende arbeidskrafta fram i den *virksomme* produktive kapitalen.

Forskjellen på de ulike bestanddelene av vareverdien som til sammen utgjør kostprisen, blir tydelig straks vi ser nærmere på en endring i verdistørrelsen, først i den konstante delen av kapitalen som er lagt ut, og så i den variable. Anta først at prisen på produksjonsmidlene, dvs. den konstante kapitalen, øker fra 400 £ til 600 £, eller omvendt at den faller til 200 £. I det første tilfellet øker ikke bare varens kostpris fra 500 £ til $600k + 100v = 700$ £, men vareverdien øker også fra 600 £ til $600k + 100v + 100m = 800$ £. I det andre tilfellet synker ikke bare kostprisen fra 500 £ til $200k + 100v = 300$ £, men vareverdien synker også fra 600 £ til $200k + 100v + 100m = 400$ £. Fordi den utlagte kapitalen overfører sin egen verdi til varen, øker eller synker produktets verdi, under ellers like omstendigheter, med denne kapitalverdiens absolutte størrelse. Anta derimot at prisen på arbeidskrafta øker fra 100 £

til 150 £ under ellers like omstendigheter, eller motsatt synker til 50 £. I det første tilfellet øker riktignok kostprisen fra 500 £ til $400k + 150v = 550$ £, mens den i det andre tilfellet synker fra 500 £ til $400k + 50v = 450$ £. Men vareverdien er i begge tilfellene uendret på 600 £. I det første tilfellet består den av $400k + 150v + 50m$, i det andre tilfellet av $400k + 50v + 150m$. Den forskutterte variable kapitalen tilfører ikke sin egen verdi til produktet. I stedet for dens verdi er det oppstått en ny verdi i produktet, skapt av arbeidet. Dersom en endring i den variable kapitalens absolutte størrelse bare skyldes en endring i arbeidskraftas pris, vil det ikke på noen måte endre varens absolutte verdi, siden det ikke har påvirket den absolutte verdien av det nytilsatte arbeidet, som er skapt av det levende arbeidet. I stedet påvirker en slik endring bare forholdet mellom størrelsen av de to delene av den nytilsatte verdien – den ene som utgjør merverdien, og den andre som erstatter den variable kapitalen. Det er denne andre delen som inngår i varens kostpris.

Det eneste som er felles for de to delene av kostprisen, i vårt tilfelle $400k + 100v$, er at de begge utgjør deler av vareverdien som erstatter den forskutterte kapitalen.

Fra den kapitalistiske produksjonens ståsted framstår imidlertid det virkelige saksforholdet nødvendigvis i forvrengt form.

Den kapitalistiske produksjonsmåten skiller seg fra produksjonsmåten som er basert på slaveri blant annet ved at verdien (prisen) på arbeidskrafta framstår som verdien (prisen) på sjølve arbeidet, eller som arbeidslønn. (Første bok, kapittel 17.) Den variable verdien av kapitalforskuddet framstår dermed som kapital utlagt for arbeidslønn, eller som en kapitalverdi som betaler for verdien av (eller prisen for) alt arbeid som ytes i produksjonen. Anta for eksempel at en samfunnsmessig gjennomsnittlig arbeidsdag på ti timer materialiserer seg i en pengesum på $\frac{1}{2}$ £. Da er det variable kapitalforskuddet på 100 £ pengeuttrykket for verdien som produseres i løpet av 200 arbeidsdager. I den forskutterte kapitalen figurerer dette som verdien av innkjøpt arbeidskraft. Men det variable kapitalforskuddet er faktisk slett ikke noen del av den virkelig fungerende kapitalen. I stedet er det den levende arbeidskrafta sjøl som inngår i produksjonsprosessen. Anta, som i vårt eksempel, at utbyttingsgraden er 100 %. Da blir den variable

kapitalen lagt ut for 400 arbeidsdager, og tilfører dermed produktet 200 £ som ny verdi. Men i kapitalforskuddet opptrer den variable kapitalen som 100 £ lagt ut som kapital til arbeidslønn, eller som prisen på arbeidet som blir utføres i løpet av 400 titimers arbeidsdager. 100 £ delt på 400 gir oss en pris på en titimers arbeidsdag på $\frac{1}{4}$ £, dvs. verdiproduktet av fem timers arbeid.

Om vi nå sammenlikner kapitalforskuddet på den ene sida og vareverdien på den andre, ser vi at:

- I. Kapitalforskuddet på 500 £ = 400 £ kapital lagt ut for produksjonsmidler (prisen på produksjonsmidlene) + 100 £ kapital lagt ut for arbeid (prisen for 400 arbeidsdager, eller lønn for disse dagene).
- II. Vareverdien på 600 £ = en kostpris på 500 £ (400 £ som prisen for produksjonsmidlene + 100 £ som prisen for 400 arbeidsdager) + 100 £ merverdi.

I denne formelen er forskjellen mellom kapitalen som er lagt ut for arbeid og kapitalen som er lagt ut for produksjonsmidler, for eksempel bomull eller kull, bare at de tjener som betaling for materielt ulike produksjonselementer. De spiller imidlertid ikke på noen måte ulike roller i prosessen som danner varens verdi, og dermed heller ikke i kapitalens verdiøkingsprosess. I varens kostpris vender prisen for produksjonsmidlene tilbake slik den allerede opptrådte i kapitalforskuddet, nettopp fordi produksjonsmidlene har blitt benyttet på formålsrettet vis. På samme måte vender også prisen på arbeidet, eller arbeidslønna for de 400 arbeidsdagene som har gått med, tilbake i varens kostpris, akkurat slik den tidligere opptrådte i kapitalforskuddet. Også det fordi denne mengden arbeid er blitt benyttet på en formålsrettet måte. Her ser vi bare ferdige, eksisterende verdier – den forskutterte kapitalens verdideler, slik de inngår i produktets samlede verdi – men ikke noe element som skaper ny verdi. Forskjellen mellom konstant og variabel kapital har forsvunnet. Hele kostprisen på 500 £ har nå en dobbelt betydning. For det første erstatter den de 500 £ som er lagt ut som kapital i produksjon av en vare til en verdi av 600 £. For det andre eksisterer denne verdidelen av varen sjøl bare fordi den tidligere eksisterte som kostpris for de anvendte produksjonselementene, produksjonsmidlene og arbeidet, dvs. fordi den tidligere eksisterte

som kapitalforskudd. Kapitalverdien kommer tilbake som varens kostpris fordi, og i den grad, den blei lagt ut som kapitalverdi.

At den forskutterte kapitalens ulike verdideler er lagt ut for materielt ulike produksjonselementer – arbeidsmidler, rå- og hjelpestoffer og arbeid – innebærer bare at varens kostpris må kunne dekke gjenkjøp av disse materielt ulike produksjonselementene. Når det derimot gjelder dannelsen av kostprisen sjøl, er det bare én forskjell som gjør seg gjeldende, nemlig forskjellen mellom fast og sirkulerende kapital. I vårt tilfelle beregnet vi 20 £ i slitasje på arbeidsmidlene ($400k = 20 \text{ £}$ i slitasje på arbeidsmidlene + 380 £ til produksjonsmaterialer). Hvis verdien av disse produksjonsmidlene før produksjonen av varen var 1200 £, så eksisterer den etter produksjonen i to skikkelser – 20 £ som del av vareverdien og $1200 - 20 = 1180 \text{ £}$ som gjenværende verdi av arbeidsmidlet, som fortsatt er i kapitalistens eie. Denne delen er et element av den produktive kapitalens verdi, ikke av varekapitalens. I motsetning til arbeidsmidlene blir produksjonsmaterialene og arbeidslønna helt brukt opp i produksjonen av varen. Hele verdien går altså inn i den produserte varens verdi. Vi har sett hvordan disse ulike bestanddelene av den forskutterte kapitalen antar form av fast og sirkulerende kapital når det gjelder måten de slår om på.

Kapitalforskuddet er altså 1680 £, bestående av 1200 £ i fast kapital pluss 480 £ i sirkulerende kapital (380 £ i produksjonsmaterialer pluss 100 £ i arbeidslønn).

Varens kostpris er derimot bare 500 £ (20 £ for slitasje på den faste kapitalen pluss 480 £ for den sirkulerende kapitalen).

Denne forskjellen mellom varens kostpris og kapitalforskuddet bekrefter likevel bare at varens kostpris utelukkende er sammensatt av den kapitalen som faktisk har gått med til produksjonen av den.

I produksjonen av varen blir det anvendt arbeidsmidler til en verdi av 1200 £, men av denne forskutterte kapitalverdien går bare 20 £ tapt i produksjonen. Den anvendte faste kapitalen går dermed bare delvis over i varens kostpris, siden den bare delvis blir forbrukt i produksjonen. Den anvendte sirkulerende kapitalen går i sin helhet inn i kostprisen, siden den i sin helhet går med i produksjonen. Men hva annet beviser dette enn at de forbrukte faste og sirkulerende kapitaldelene begge inngår i varens kostpris etter sin verdistørrelse, og at denne delen av vareverdien alltid bare stammer fra kapitalen

som er forbrukt i produksjonen? Om det ikke var slik, ville det vært vanskelig å forstå hvorfor den forskutterte faste kapitalen på 1200 £ bare skulle forbruke de 20 £ den taper i produksjonsprosessen, og ikke de øvrige 1 180 £ som ikke går tapt i den.

Denne forskjellen mellom fast og sirkulerende kapital når det gjelder hvordan kostprisen beregnes, bekrefter altså bare at kostprisen tilsynelatende stammer fra den utlagte kapitalverdien, eller prisen kapitalisten sjøl må betale for produksjonselementene, herunder arbeidet. På den andre sida blir den variable kapitalen, som legges ut for arbeidskraft, her uttrykkelig identifisert med konstant kapital (den kapitaldelen som består av produksjonsmaterialer) under kategorien sirkulerende kapital. Slik fullbyrdes mystifiseringen av kapitalens verdiøkingsprosess.¹⁹

Så langt har vi bare sett på en del av vareverdien, nemlig kostprisen. Vi må nå også se nærmere på den andre delen, overskuddet utover kostprisen, eller merverdien. I utgangspunktet er merverdien altså varens verdi ut over kostprisen. Men siden kostprisen er lik verdien av kapitalen som er lagt ut, og stadig blir forvandles tilbake til kapitalens materielle elementer, så er dette verdioverskuddet lik veksten i den opprinnelige kapitalverdien som blei lagt ut til produksjon av varen, når den nå har kommet tilbake fra sirkulasjonen.

Vi har allerede sett at når produksjonsprosessen er over, utgjør m , merverdien, en økning i verdien av $k + v$, den utlagte total kapitalen, sjøl om den utelukkende har sitt opphav i en verdiøkning av v , den variable kapitalen, og derfor opprinnelig bare er en tilvekst til denne. Formelen $k + (v + m)$ antyder at m blir produsert ved at den gitte kapitalverdien v , som er forskuttert til arbeidskraft, blir forvandlet til en flytende størrelse, altså ved at en konstant størrelse blir gjort om til en variabel størrelse. Men dette kan også uttrykkes som $(k + v) + m$. Før produksjonen hadde vi en kapital på 500 £. Etter produksjonen har vi en kapital på 500 £ pluss en verditilvekst på 100 £.²⁰

19) Hvilken forvirring dette kan skape i økonomenes hoder, er illustrert i første bok, s. 61-67 i del 2 av Oktoberutgava, med N.W. Senior som eksempel.

20) «I virkeligheten vet vi allerede at merverdien bare er en følge av verdiforandringen som skjer med v , altså den kapitaldelen som er omsatt i arbeidskraft. Vi vet altså at $v + m = v + \Delta v$ (v pluss en tilvekst til v). Men den virkelige verdiforandringen, og forholdet som verdien forandrer seg i, blir tilsørlørt ved at økningen i den variable kapitalen medfører at hele den forskutterte kapitalen øker. Den var på 500, og er nå på 590.» Første bok, kapittel 7, side 48 i del 2 av Oktoberutgava.